

АИЛЕДЕ БАЛАГЪА АНА ТИЛИНИ ОГРЕТЮВ

Къырымтатар тилимизге биз АНА тили деймиз. Фикиримдже, «ана» сёзю мында эм «баш», яни «эсас тиль» манасында къулланыла, эм де къадимий заманлардан башлап адет узре балагъа тильни **анасы** огреткенини косьтере.

Биз эпимиз ана тилини яхшы бильмек истеймиз, балаларымыз да къырымтатарджа сербест къонушкъаныны арз этемиз. Амма, афсуски, белли себеплер нетиджесинде, чокъусы къоранталарда эксериетинен рус тили янгъырай. Земаневий аилелерни тиль муитине коре учъ чешитке больмек мумкюн:

- 1) аиле азалары эписи къырымтатар тилинде сербест лаф этелер;
- 2) къорантада 1-2 адам ана тилини бир ёрукъ биле, къалгъанлары тек анълайлар, зайыф лаф этелер;
- 3) аиледе уйкен несиля къырымтатар тилинде бир къач сёз айта, къалгъанлары ич де бильмейлер.

Табиий ки, къырымтатар тилини бильген къоранталарда балалар ана тилини къолайлыкънен, озълери дуймай огренелер. 2-нджи ве 3-нджи чешит къоранталарда ана тили муитини яратмакъ керек ола.

Аиледе тувгъан тиль муитини насыл асыл этмек мумкюн, балагъа къорантада ана тилини огретюв ёллары, усуллары акъкъында озь фикирлеринен пайлашмакъ ниетинде иле, энъ сыкъ раст кельген 2-нджи чешит къоранталарны козьде тутамыз, яни олар ана тилини бираз билелер, анълайлар.

Ана тилини огретювнинъ **эмиети** гъает буюктир. Хадислерден биринде айтылгъаны киби: Бир баба эвлядына гузель тербиеден даа буюк бир бахшыш берип оламаз [1, с.10]. Бу гузель тербие, шубесиз, ана тили огретювини де къаплап ала. Халкъымызда бойле аталар сёзю бар: Багъны бакъсанъ багъ олур, бакъмасынъ – дагъ. Багъчиван эр бир фиданны мукъайтлыкънен осьтюргени киби, ана-бабалар да озь балаларына вакъыт айырып, оларнынъ зеини ве нутукъ инкишафына махсус дикъкъат этмелилер.

Усулий эдебиятны ве корьгезме материалларны козьден кечирсек, ана тилини кенджелерге огретюв меселесини джиддий севиеде С.И. Харахады тедкъикъ эткенини коремиз. О, миллий балалар багъчалары ичюн нутукъ инкишафы Программасыны тизген эди [10], бир сыра къуланмаларны

азырлап нешир этти: «Мектепке азырланам» [12], «Кенджелерге окъунъыз» [7] шулар джумлесиндендир.

Бала багъчаларында чалышкъан тербиеджилер озьлери де баягъы теджрибе топлагъанлар, буны олар семинарларда бири-биринен пайлашалар. Балабан ве муим ишни бала меркезлери беджерелер, хусусан «Фиданчыкъ» окъутув ве инкишаф меркези. Олар къулланма да чыкъаргъан эдилер [4] ве базы бала эгленджелерини «Арманчыкъ» меджмуасында (№№ 15, 16, 17) дердж эткен эдилер. «Тотайчыкълар» клубунда да ана тили дерслери кечириле.

Оджалар, алимлер къырымтатар тилинде «Ресимли лугъатлар» (С.С. Саттарова ве М.С. Саттарова [9], Р.Р. Девлетов [6], Берберова [5]) азырлагъан эдилер. Компьютер оюнлары да яратылды: «Шень элифбе» (З.Ш. Хайрединова) [11]. У. Кадырова аркъадашлары иле Qırım Junior (<http://qirimjr.org/>) сайтыны яраттылар. О даима янъы малюматларнен толдурыла, анда меракълы ве файдалы оюнлар бар. Шимди YouTube каналында олгъан сайтта айны шейлерни видео шеклинде бакъмакъ мумкюн. Бундан гъайры интернетте къырымтатар тилине терджиме этильген я да «Козь айдын» иджадий меркези тарафындан яратылгъан мультфильмлерни тапмакъ мумкюн.

Афсус ки, балалар ичюн къырымтатар тилинде китаплар кереги микъдарда дегиль. Кенджелерге ана тилини огретмек саасында «Арманчыкъ» муджмуасы пек буюк ярдым бермекте. Эр ай чыкъкъан санларында эм эгленджели, эм файдалы материаллар мевджут. Амма бу, эльбет те, азлыкъ эте.

Къорантада **ана тили муитини** яратмакъ ичюн **не япмалы?**

1. Биринджиден, аиле азаларында буюк **истек** олмалы. Яни къоранта топлашувында: биз къырымтатармыз, онынъ ичюн ана тилини огренмеге тырышаджакъмыз, - деген къарар алынмалы. Не ичюн огренемиз? — суалине: миллетимизни сакълап къалмакъ ичюн джевап олур, чюнки тиль ве дин — миллетнинъ эсас аляметлеридир. Бундан гъайры къырымтатар тилини бильсенъ башкъа тюркий тиллерни анъламакъ къолай олур. Зенгин эдебиятымызны, санатымызны, медениетимизни, тарихымызны, адетлеримизни огренмек, бильмек ичюн ана тилимиз зарур. Тильни бильмеген адам къырымтатарджа лаф эткен аркъадашлар арасында къонушып оламаз, къолайсыз алгъа къалыр, озюнинъ зайыфлыгъыны дуяр.

Балада ана тилини огренмек истегини асыл этмек ичюн онда миллий гъурур тербиелемек керек, шу макъсаднен баланен субетлешкенде миллетимизнинъ яхшы чизгилерини косътермек тевсие этиле, халкъымызнынъ белли акъыллы, истидатлы адамлары акъкъында икяе

этмели. Мисаль оларакъ, миллий куреш ветераны Решат Османов акъкъында газетада материалны баланен окъумакъ мумкюн. Бу адам къолларындан марум олгъанына бакъмадан ресим япмагъа огренген, озюне эв къургъан, бостан асрагъан, миллетимизнинъ акълары ичюн курешкен. Онынъ кучлю табияты, ирадеси биз ичюн нумюне олмалы.

Халкъымызнынъ бирлигини, ярдым этмеге азырлыгъыны, ишкирлигини, пак намусыны бильдирген чокъ вакъиалар бар, баланынъ дикъкъатыны бойле адиселерге джелъп этмек мумкюн.

2. Экинджиден, тиль огретмек ичюн зарур олгъан материалларны, **васталарны** азырламалы. Бу, газеталар («Янъы дюнья», «Къырым», «Хидает»), меджмуалар («Арманчыкъ», «Йылдыз»), китаплар, радио, телевизион программалары, компьютер материалларыдыр. Газета ве меджмуаларны эр кунъ окъумакъ тевсие этиле.

Эвде баланынъ одасында миллий коше яратылса яхшы олур, анда миллий байракъ, фотолар, ресимлер ола биле. Кягъытта язылгъан янъы сёзлер, ибарелер, аталар сёзлери асылса, бала оларны эр кунъ корип эзберлер.

3. Тильни **эр кунъ** огренмек, адым-адым огге кетмек керек. Адет узре буны айтылгъан незакетли сёзлерден башламакъ мумкюн (саба, акъшам айтылгъан алгъышлар, софра башында айтылгъан сёзлер). Озьара къырымтатарджа къонушманы адет этмек керек.

4. Тиль огренюв ишинде баланынъ огюне эр ай муайен бир макъсад къоймакъны тевсие этиле, айнынъ сонъунда **нетиджелемек** керек. Насыл макъсадлар омюрге кечти, не япып етиштирмединъиз, себеби неде?

Балагъа ана тилини огреткенде къулланылгъан **усуллар** онынъ яшына коре сечип алына. Такълид, текрарлав, эзберлев, оюн — эсас усуллардыр.

Бала догъгъанындан, базы алимлер дейлер ки, атта догъмаздан эвель, о ана тилини менимсемеге башлай. Сабийлик чагъында биринджи 5 ай ичинде менимсенийген тиль къабилиети омюрлик къала. Балалыкъта тиль аппараты шекиллене, тиль къолай менимсениле. Сонъ исе адам сёзлерни огренсе биле, теляффузы догъру олмай, акцент къала («Голос краіни» ярышынынъ иштиракчиси Наиле Ибраимованы мисаль кетире билемиз). Шунунъ ичюн бебий дюньягъа кельгенинен оны огретмеге керек. Эгер бири: «Ай, вакъыт кельсе огренир, шимди къыйнамангъыз баланы», — десе, олмаз. Эр шей вакътында япылса яхшы.

Бала даа анасынынъ къарнында олгъанда айтылгъан сёзлерни эшите экен, анасынынъ сесини фаркъ эте, атта онъа окъулгъан масалларны таный экен. Юкю къадын миллий музыка ве къырымтатар тюркюлерини динълемели. Бала догъгъан сонъ таныш музыканы я да масалны эшитсе тынчлана экен, буны алимлер эксперимент кечирип бильдилер. Амма юкю

къадын къурсагына къулакълыкъларны (наушниклерни) къоймамакъ керек, акс алда баланынъ юкъу ритми бозула биле.

Биринджи куньлерден баланен лаф этмек керек, о интонацияны, сеслерни эшите, фаркъ эте, анъламагъа тырыша. Бебийнен къонушкъанда онъа бакъмакъ керек, бала дудакъ къыбырдагъаныны корип лаф этмеге огрене. Ана эвлядына нутукъ сеслерини, эджаларны айта, сонъ пауза эте ве баласы бу сеслерни ве эджаларны текрарлагъаныны беклей.

Алимлернинъ айткъанына коре, баланен чокъча къонушмакъ керек, олар эр шейни динълеп менимсейлер. Кулюмсиреп лаф этмели. Баланы къучакъкъа алып эвдеки предметлерни косътермек, адларыны айтмакъ, хош сеснен, эйи дуйгъуларнен къонушмакъ тевсие этиле.

Баланынъ арекет моторикасыны инкишаф этмели: эль, аякъларыны къыбырдатмалы, келишкен гимнастиканы япмалы, пармачыкълары арекет этселер (къолуна оюнджакъ берип), мий инкишаф эте ве бебий тездже лаф этип башлай.

Халкъымызда бебийге махсус сёзлерни айтмакъ адети бар, бойле сёзлерни бала къолайджа текрарлай ве озюне не керек олгъаныны анълата биле. Балагъа биринджи куньлерден бу сёзлерни айтмакъ мумкюн: мам-мам, мамай (аш), какай (лезетли, татлы бир шей), папай (отъмек), меме, мими (эмчек, кокюс), джув-джув (ювунмакъ), аййа этмек (юкъламакъ), татийлер (аякълар), чапий (эль), папу (аякъкъап), ыкъ этмек (бадиеге отурмакъ), къых (кирли), аппакъ (яхшы, гузель), апу (ёкъ), тя-а (сакъланып корюнгенде), ат-тя бармакъ (кезмек), оп-оп этмек (секирмек), дуп (йыкъылды), дюк (урулды), др-др-р (машина юре). Айванларны олар чыкъаргъан сеслерине коре: ав-ав, мияв, кокорек — деп. адландырмакъ мумкюн. Амма бала оськен сонъ, нуткъы инкишаф эткен сонъ онъа сёзлерни догъру айтмагъа огретемиз.

Баланы юкълаткъанда онъа мытлакъ айнени йырламакъ керек. Бала миллий макъамларгъа алыша, тынчлана, яваш-яваш сёзлерни огрене. Тек айнени дегиль, макъамы келишкен чешит йырлар да ола билир (мисаль: «Мен анамнынъ бир къызы эдим», «Севдим сени», «Алтын юзюк» ве саире). Эвельден анасы я битасы миндерге отурып баланы аякъларына къойып саллап юкълата эди, бойле алда къоллары, аркъасы агъырмай, бала да тез юкълап къала. Аякъларда юкълатмакъ адетимизни сакъламакъ керек. Асыл да къорантада къарт адамлар олса, олар яшларгъа ярдым этелер, керек шейлерни огретелер, асырлар девамында сакъланып къалгъан теджрибенен пайлашалар, олар баланен огърашкъанда яш ана раатланмагъа, къувет топламагъа чаре тапа.

Халкъымызда кичкене балагъа айтылгъан шиирчиклер, айтымлар аз дегиль. Мисаль ичюн, баланы ювундырып битире яткъанда онъа: Сув

ашагъа, Алие тёпеге, — дейлер. Бала эснегенде: Юкъу козюне, акъылы башына, — дениле. Акъсыргъанда: Чокъ яша, чокъмар къадар май аша, 120 йыл сен яша! — дейлер. Баланы секиртип: Ур котюне – секирсин, бал-ягъ ашап кекирсин, — деген адети де бар.

Сабадан баланынъ бетини ювгъанда бойле шиирчик айтмакъ мумкюн:

Сувчыкъ-сувчыкъ, юв бетини,
Козъчиклери йылтырасын,
Янакълары аллансын,
Тишчиклери агъарсын,
Дудачыкълары кульсин.

Бала йырларындан «Сансарчыкъ» йыры сыкъ айтыла:

Къайда эдинъ, сансарчыкъ,
Биз сени чокъ къыдырдыкъ.
Тавгъа бардым арабанен,
Фындыкъ джыйдыкъ торбанен,
Ёлда арабам къырылды,
Фындыкъларым тёкюльди.
Агълама сен, сансарчыкъ,
Арабанъны ясармыз,
Фындыкъларны топлармыз,
Чувалларгъа къоярмыз.

Бала оськен сонъ онъа чешит шиирлер, икяелер, масаллар окъуйлар, шиирлерни эзберлетелер. Бала шиирлерини китапларда, хрестоматияларда тапмакъ мумкюн. Масалларнынъ сюжетини, манасыны балагъа анылатмакъ, тербиевий эмиетини косътермек керек ола. Масалны къокълалар ярдымынен саналаштырмакъ пек меракълы ве файдалы олур. Бала энди сербест лаф этмеге бильгенде о масалнынъ мундериджесини гъайрыдан айта биледжек, бу вазифе китаптаки ресимлер ярдымынен беджериле. Баланен берабер янъы масалларны да уйдурмакъ мумкюн.

Баланен берабер китапчыкъ ясамагъа пек файдалы олур, анда чешит ресимлер япыштырып, шиирлер, къыска икяелер языла. Китапчыкъ меракълы шекильде япылмасы мумкюн.

Баланынъ нуткъуны оюнлар ярдымынен осьтюремек тевсие этиле. Лото [2, 3], эджалар доминосы, ресимлер ве ракъамларнен оюнлар онынъ эм зеинини, эм де нуткъуны ишкишаф эттирелер. Махсус мешгъулиетлерден бириси: бирде-бир ресимни къысымларгъа кеселер, бала къысымлардан ресимни топлай, оны тасвирлей.

Эвлядларымызгъа миллий тербие ашламакъ ичюн халкъ музыкасыны чалдырамыз, миллий орьнеклер, нагъышлар косътеремиз.

Къокълагъа миллий урба тикмек мумкюн. Оськен баланен музейлерге, санат сергилерине, чешит мастер классларгъа бармакъ тевсие этиле

Балагъа янъы сёзлерни огреткенде ишни ашагъыдаки тертипте алып бармакъ тевсие этиле:

1. Мотивация. Башындан балада огрениледжек сёзлерге меракъ догъурыла: айванларнынъ адларыны огренсень, «Айванат багъчасы» оюныны ойнайджакъмыз.
2. Сонъ ресимлерни косътерип адларыны айтамыз: Бу тавшан, бу тильки... Бир кереден 3 – 5 сёзден чокъ олмасын.
3. Сёзлернинъ теляффузы огретице: **къашкъыр, дагъ.**
4. Бала сёзлерни танывмакъ керек: анасы айта, бала келишкен ресимни косътере.
5. Бала сёзлерни бирсининъ ярдымынен айта: Бу тилькими я да аювмы? – балагъа анадан сонъ сёзни текрарламакъ къолайджа ола.
6. Бирисининъ ярдымысыз айтмакъ. Бала «Бу не?» - суалине предметнинъ адыны озю айта.

Сонъ чешит оюнлар, мешгъулиетлер ярдымынен сёзлер нутукъта пекитиле. Янъы сёзлернен джумлелер тизиле, икяелер айтыла – эм де эписи мешгъулиетелер оюн, эглендже шекилинде кечириле. Бойле алда бала болдурмайып меракнен вазифелерни беджерир.

Эр акъшам балагъа чешит икяелер, масаллар, шиирлер окъумакъ тевсие этиле. Бойле субет вакъытында балагъа дин тербиесини де бермек, адетлеримизни огретмек мумкюн. Тезайтымлар, тапмаджалар, булмачалар, сюжетли оюнлар – эр шей баланынъ нуткуны, зеинини осьтюре, оны тербиелей. Бала темизликке, мераметликке алышса, сонъ балалар багъчасында онъа къолайджа олур.

Мектепке баргъан сонъ бала кырымтатар тили дерслеринде темель бильги ала, ана-бабалар оджанен багъ тутып, чешит тедбирлерде иштирак этелер, баланынъ нутукъ осьтюрювине дикъкъат айыралар. Пек айдалы мешгъулиет – айны метинни эки тильде окъумакъ (рус ве кырымтатар тилинде), метинлер тенъештириле, айны фикир эки тильде фаркълы ифадесине дикъкъат этиле.

Бойлеликнен, тек ана-бабаларнынъ фааль арекетлери ярдымынен къорантада ана тили муитини яратмакъ мумкюн, баланъыз оськен сонъ тувгъан тильнинъ кыйметини яхшы анълар.

Макъалемизни белли яш шаиремиз Урие Къадированынъ сёзлеринен екюнлемек истеймиз: «БУГУНЪ БАЛАСЫНЕН АНА ТИЛИНДЕ ЛАФ

ЭТКЕН АНА ОЛМАСА, ЯРЫН МИЛЛЕТ ЁКЪ ОЛУР! Меним анълатмакъ истегеним бу».

Къулланылгъан эдебият:

1. 40 хадис. / Тертип этиджилер Эмин Патан, Омер Фарукъ Савуран. — Акъмесджит : Тезис, 2008. — 44 с.
2. Асанова Л. Н. Ракъамлы лото : мектеп чагъына къадар ве башлангъыч сыныф талебелери ичюн къырымтатар тили боюнджа дидактик оюн / Л. Н. Асанова. — Симферополь : ДОЛЯ, 2001.
3. Асанова Л. Н. Ресимли лото : мектеп чагъына къадар ве башлангъыч сыныф талебелери ичюн къырымтатар тили боюнджа дидактик оюн / Л. Н. Асанова. — Симферополь : ДОЛЯ, 2001.
4. Бала шиирлери, пармакъ оюнлары ве раатлыкъ мешгъулиетлери /топлагъан ве тертип эткенлер: Абибуллаева Э., Беялова Л. — Акъмесджит, 2016. — 72с.
5. Берберова Р. А. Крымскотатарсько-українсько-російський словник в малюнках / Р. А. Берберова. — Симферополь : СОНАТ, 2002. — 136 с.
6. Девлетов Р. Р. Русско-украинско-крымскотатарский картинный словарь : пособие по развитию речи на русском, украинском, крымскотатарском языках в начальных классах. — Симферополь : ДОЛЯ, 2004. — 112 с.
7. Касич—Харахады С. И. Кенджелерге окъунъыз : мектеп чагъына къдар балаларгъа окъумаъ ичюн китап / С. И. Касич—Харахады. — К. : Освіта, 1991. — 272 с.
8. Къырымтатар бала эдебиятынынъ хрестоматиясы / тертип эткен Бекиров Дж. Б. — Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 1998. — 352 с.
9. Къырымтатар тилининъ ресимли лугъаты / [В. И. Бекирова, Ш. Э. Кайбуллаев, М. С. Сеттарова, С. С. Сеттарова]. — Каунас : Швиеса, 1992. — 72 с.
10. Мектеп чагъынадже балаларнынъ нуткъуны инкишаф эттирюв программасы ве методик тевсие : къырымтатар тилинде окъуткъан балалар багъчалары ве группалары ичюн / азырлагъан С.И. Харахады. — Симферополь : Тарпан, 2004. — 36 с.
11. Хайрединова З. Ш. Шенъ Элифбе = Веселый Алфавит : компьютерная учебная программа [Эл. диск]. — Симферополь, 2002.

- 12.Харахады С. И. Мектепке азырланам : мектепкедже яштаки балалар ичюн / С. И. Харахады, З. З. Касич. — Симферополь : Тарпан, 2002. — 200с.